

ІМПЛІКАТУРА ЯК ГУМОРИСТИЧНИЙ ПУАНТ НІМЕЦЬКОМОВНОГО АНЕКДОТУ

Безугла Л. Р.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Статтю присвячено аналізу імплікатур як засобів створення комічного ефекту в німецькомовному анекдоті. Імплікатуру розглянуто як гумористичний пуант, який виражає протиріччя, що викликає гумористичний ефект. Залежно від типу тригера імплікатури німецькомовного анекдоту поділяють на лексико-семантичні (на ґрунті омонімії, буквалізації значення або народної етимології), пресупозиційні, парафразові (опис причини/наслідку і субституція) та контекстуальні.

Ключові слова: анекдот, гумористичний пуант, імплікатура, тригер.

Bezugla L. R. Implicature as a humorous pointe of German jokes. The article analyses implicature as a means of creating comic effect in German jokes. The joke is considered a short oral or written narrative of a humorous or satirical kind with a witty ending. The addressee of the joke is a certain communicator or a group of communicators to whom the addresser (the author and the narrator) tries to convey a humorous pointe and cause a laugh reaction. The pointe makes up the witty ending of the joke, which reflects a certain unexpected contradiction of content and causes a comic effect. Cases are considered when the joke pointe is an implicature – an implicit meaning which the addresser consciously wants to convey to the addressee. Implicatures are conveyed at the level of vertical communication – between the author/narrator and the audience. Even if the implicature is generated by an utterance of a certain character and is addressed to another character (horizontal communication), the joke author/narrator uses it to influence the addressee, which presents its role as a humorous pointe. Verbal means that cause the activation of implicature in the mind of the subject of communication are considered triggers of implicature. Depending on the type of the trigger, implicatures of German joke are divided into lexical-semantic, presuppositional, paraphrasal and contextual. In lexical-semantic implicatures, the trigger is a lexical unit that activates implicatures in communicator's mind based on homonymy, literalization of meaning or folk etymology. In presuppositional implicatures, the trigger is a presupposition – part of the utterance meaning which is preserved when it is denied. The trigger in paraphrasal implicatures is a paraphrase – a descriptive transfer of the meaning of one expression or word to another including description of cause/effect or substitution. In the case of contextual implicature, the trigger is only the context of the joke.

Key words: humorous pointe, joke, implicature, trigger.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Розповсюдженість у розмовному мовленні непомітного шару смислів, прихованих за буквальними значеннями слів, зумовлює непохитний інтерес науковців до проблеми мовних механізмів зберігання імпліцитної інформації. На особливу увагу заслуговують випадки свідомого використання імпліцитних смислів у комунікації, в авангарді вивчення яких перебуває теорія імплікатур Г. П. Грайса [2], яку вважають одним із найвизначніших лінгвістичних відкриттів ХХ ст. (пор. [18, 40]).

Назріла нагальна потреба застосування теорії імплікатур як інструменту аналізу вербальних механізмів створення гумористичного ефекту в анекдоті. Актуальність такого підходу до дослідження анекдоту полягає в тому, що, по-перше, теорія імплікатур перебуває в річищі провідних антропоцентричних напрямів сучасного мовознавства і спроможна слугувати методологічним підґрунтям висвітлення особливостей вербального гумору з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми; по-друге, гумористичний жанр анекдоту залишається недостатньо вивченим з позицій теорії імплікатур, попри її великий пояснювальний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення категорії комічного в лінгвістиці має

давню традицію, основи якої закладено в працях радянських лінгвістів [1; 4; 8; 13, 492]. Наразі досліджувати гумор продовжують на матеріалі різних мов [5; 6; 12; 14; 15; 16]. Зокрема, об'єктом лінгвістичних розвідок постає анекдот [7; 9; 10; 11]. Як зазначає Б. Ю. Норман, «невдячна справа – коментувати анекдот, пояснювати, чому він смішний. Але з точки зору лінгвістики це корисна процедура, тому що кожен анекдот містить у собі пласт «прихованої», імпліцитної інформації. І для мовознавця становить інтерес не тільки сама ця інформація, але й ті способи, за допомогою яких вона «упаковується» розповідачем і розпізнається, «дешифрується» слухачем» [11, 283] (тут і далі переклад іншомовних цитат – власний, Л. Б.). У цій статті таким засобом «упаковки» комічної інформації постає імплікатура.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – установити типи імплікатур німецькомовного анекдоту та особливості створення на їх ґрунті гумористичного пуанту. **Об'єктом** дослідження є німецькомовні анекдоти, які містять імплікатури – імпліцитні смисли, що свідомо вкладаються адресантом у висловлення і мають бути виведені адресатом на ґрунті буквальних значень мовних одиниць і дискурсивного контексту. Хоча пересічний мовець не усвідомлює механізмів виникнення комічного ефекту завдяки імплікатурам, це не означає, що

вони не підлягають лінгвістичному аналізу. Словами Б. Ю. Нормана, «а ось хто може й повинен виокремлювати всі складові, всі аспекти цієї смислової та естетичної інформації – так це лінгвіст» [11, 290]. Тож предметом дослідження є особливості створення гумористичного пуанту на ґрунті імплікатури в німецькомовному анекдоті.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) визначення релевантних понять і формулювання термінологічного апарату аналізу; 2) виокремлення типів імплікатур, які виконують роль гумористичного пуанту в анекдоті, за критерієм різновидів їхніх тригерів.

Мовним матеріалом дослідження послугувало 520 німецькомовних анекдотів загальної тематики з імплікатурами, отриманими способом суцільного добору з релевантних інтернет-ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вербальний гумор опертий на категорії комічного та комізму, які, на думку Богдана Дземідока, належать до найскладніших категорій естетики [3, 7], пор.: «гумор – художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді» [21, 266].

Сутність комічного лінгвісти визначають як протиріччя, контраст, суперечливість, невідповідність, відхилення від норми [3, 51]; інкогруентність, тобто невідповідність, несумісність, недоречність певних ідей, явищ, речей [14, 59]; внутрішня парадоксальність, двозначність, нісенітність (невідповідність між належним і даним), що виникає при зіставленні двох планів (реального й плану вміщення жарту) [5, 2]; неоднозначність (*ambiguity*) [13, 496]. У лінгвістичному (вербальному) гуморі, який протистоїть гумору ситуації (про це див. [8, 83; 13, 492]), інкогруентність створюється мовними засобами.

Анекдот (нім. *der Witz*) як найпоширеніша форма вираження лінгвістичного гумору в усному мовленні має фольклорне походження. Це самостійний популярний жанр художнього тексту, який функціонує в усній чи письмовій формі, проникаючи в усі види соціального спілкування; «коротка усна оповідь гумористичного або сатиричного ґатунку з дотепним фіналом» [22, 42].

Стилістичний прийом, який виражає дотепне закінчення анекдоту, називають пуантом, або пуйнтом (франц. *pointe* – 'вістря, гострий кінець') [22, 570]. Це саме те протиріччя (або інкогруентність), яке виявляється наприкінці анекдоту та викликає гумористичний ефект. Пуант анекдоту сприймається як звільнення від напруги, яка спричинена сюжетом, та зумовлює сміх – емоційно-сміхову реакцію на анекдот. Сміх слухача свідчить, що він зрозумів пуант.

У разі нерозуміння пуанта адресатом і відсутності відповідної реакції (не тільки вербальної, а й у формі усмішки чи сміху) анекдот вважають не вдалим. За А. В. Карасиком, є дві причини нерозуміння жарту: «адресат 1) не сприймає ситуацію як таку, що містить внутрішню невідповідність, не бачить абсурдності чи дивного стану речей або 2) чітко розуміє внутрішню невідповідність у ситуації, але вважає, що гумор як м'яка форма критики до такої

ситуації не має стосунку, оскільки предметом осміяння виявляються надцінності цієї культури» [5, 3]. Крім факторів, пов'язаних із суб'єктивною характеристикою адресата (вік, освіта, професія, національність, стать, коло інтересів, ментальність), значущими можуть бути популярність, повторюваність анекдоту, а також неприємні почуття і емоції, які він викликає в адресата.

Особливої витонченості гумор анекдоту набуває, коли засобом вираження гумористичного пуанту слугує імплікатура. За Г. П. Грайсом, висловлення містить імплікатуру, якщо в процесі мовлення адресант дає можливість адресатові зробити висновок про існування його [2, 228]. Інакше кажучи, це такий імпліцитний смисл, який має на увазі адресант та свідомо хоче донести до адресата.

Адресантом анекдоту виступають його автор і ретранслятор (оповідач), адресатом – окремий комунікант або група комунікантів, до яких адресант намагається донести гумористичний пуант і викликати сміхову реакцію. Слід підкреслити, що імплікатура передається саме на рівні вертикальної комунікації – між автором/оповідачем та аудиторією. Як і в будь-якому художньому тексті, існує ще горизонтальна комунікація – між персонажами, яка є вторинною відносно вертикальної (про це див. [17]). Навіть якщо імплікатура генерується висловленням певного персонажа і спрямована до іншого персонажа, автор/оповідач анекдоту використовує її для впливу на слухача – у цьому і полягає її роль як гумористичного пуанту.

Імплікатуру в лінгвопрагматичі прийнято експлікувати після знака +> [19, 27], наприклад:

Der Gefängnisdirektor: „Was wird nur Ihr armer Vater dazu sagen, dass sie schon wieder hier sind?“ – „Fragen Sie ihn doch selbst. Er sitzt nur drei Zellen weiter!“ (+> Der Vater ist auch Verbrecher, deshalb hat er nichts dagegen, dass sein Sohn im Gefängnis sitzt) (1)

Вербальні й невербальні засоби, які спричиняють активацію імплікатури у свідомості суб'єкта комунікації, називають індикаторами, або тригерами імплікатури [18]. Залежно від типу тригера доцільно поділити імплікатури на лексико-семантичні, пресупозиційні, парафразові та контекстуальні.

1. У **лексико-семантичних імплікатурах** тригером є лексична одиниця, яка активує імплікатуру в свідомості комуніканта на ґрунті омонімії, буквализації значення або народної етимології.

1.1. Омонімічна імплікатура виникає в разі двозначності лексичних одиниць. Наявне протиріччя між омонімами – словами, які мають різні значення, але звучать однаково, тобто каламбур (франц. *calembour* – 'гра слів'): це фігура мовлення, що полягає в гумористичному використанні омонімії, багатозначності слова або звукової подібності різних слів [23]. Каламбур полягає в тому, що мовець в одному слові свідомо актуалізує два його значення. При цьому контекст не усуває двозначності, а, навпаки, підсилює обидва значення. Наприклад:

Der Deutschlehrer fragt Bini: „Was ist das für ein Fall, wenn du sagst: Das Lernen macht mir Freude?“ Bini überlegt nicht lange: „Ein seltener, Herr Lehrer.“ (+> Der Lehrer hat einen grammatischen Fall gemeint,

und der Schüler ein Erlebnis. +> Bini macht das Lernen gar keine Freude) (3)

Два значення слова *der Fall* однаково актуальні в цьому анекдоті. Крім того, значення «випадок» актуалізує імплікатуру, пов'язану не з граматиною, а з негативним ставленням школяра до навчання, що й створює гумористичний пуант.

1.2. У другому випадку імплікатури (буквалізація значення) теж актуалізуються два значення слова, але не рівноправні, як в омонімах, а пряме і переносне. Це теж каламбур, але не на ґрунті омонімів, а на ґрунті багатозначності слів. Одне значення, зазвичай переносне, є в контексті доречним і одразу сприймається адресатом, але поява в імплікації прямого, буквального значення є неочікуваною і створює гумористичний пуант. Прикладом слугує буквалізація значення дієслова *finden*:

*Ober: „Wie fanden Sie das Filetsteak, mein Herr?“
Gast: „Ganz zufällig, als ich das Gemüse beiseiteschob.“
(+> Der Ober hat die übertragene Bedeutung des Verbes „finden“ gemeint, und der Gast die direkte)* (3)

1.3. Тригером лексико-семантичної імплікатури третього типу є явище, яке отримало назву «народна етимологія» (хибна етимологія, або лексична асоціація) – домислення неіснуючої внутрішньої форми (морфонологічного складу основи, що вказує на мотивований зв'язок її звучання із цим значенням), переосмислення слова за зразком іншого, встановлення між ними семантичних зв'язків на основі виключно зовнішнього, випадкового звукового збігу без урахування реальних фактів та їхнього походження [23]. Прикладом імплікатури на ґрунті народної етимології слова може бути такий анекдот:

*Wundert sich ein Besucher im Wachsfigurenkabinett:
„Das sollen Wachsfiguren sein? Seit meinem letzten Besuch sind die aber kein Stück gewachsen!“ (+> Der Besucher hat eine andere Bedeutung des Wortstammes „Wachs“ gemeint – „wachsende Figuren“, nicht die übliche)* (3)

Слово *Wachs* (віск) походить від давньовірхньо-німецького *wahs*, що є загальноіндоевропейським, внутрішня форма цього слова немає нічого спільного з дієсловом *wachsen*. Проте персонаж анекдоту (відвідувач музею воскових фігур) вкладає в це слово своє, народне значення, пов'язане з дієсловом *wachsen*, яке є суто германським і етимологічно не пов'язаним з воском [24, 906]. Це і є народна етимологія, яка створює пуант анекдоту та викликає гумористичний ефект.

2. У **пресупозиційних** імплікаціях тригером є пресупозиція – частина смислу висловлення, яка зберігається при його запереченні (про пресупозицію див. [13, 504; 19, 45]).

Зазвичай пресупозиції належать до фонових аспектів змісту висловлення, які є зрозумілими і не підлягають сумніву. Якщо ж мовець має намір передати адресатові невідому йому інформацію, він може побудувати своє висловлення таким чином, що ця інформація виявляється схованою в пресупозиції. Наприклад, пуантом наступного анекдоту є імплікація, яка збігається з пресупозицією висловлення:

Der kleine Paul kommt nach Hause und lobt seine Mutter: „Du hast mir echt tolles Pausenbrot eingepackt. Ich konnte es ja für fünf Euro verkaufen“ (+> Paul hat

das Pausenbrot nicht zum Essen, sondern zum Verkaufen mitgenommen) (3)

Критерієм пресупозитивності тієї чи тієї частини інформації, переданої у висловленні, є збереження її при перетворенні висловлення в заперечне. На цьому ґрунтується так званий тест на заперечення: якщо при запереченні висловлення імпліцитна пропозиція зберігається, то вона є пресупозицією [19, 45]. Тест на заперечення в попередньому анекдоті виглядає таким чином:

Paul konnte das Pausenbrot für fünf Euro verkaufen. +> Paul hat das Pausenbrot nicht zum Essen, sondern zum Verkaufen mitgenommen.

Paul konnte das Pausenbrot nicht für fünf Euro verkaufen. +> Paul hat das Pausenbrot nicht zum Essen, sondern zum Verkaufen mitgenommen.

3. Тригером у **парафразових** імплікаціях є прийом парафраза – описова передача смислу одного вислову або слова іншим [23]. У німецькомовних анекдотах парафразові імплікації формуються як опис і субституція (різновиди парафраза [20]).

3.1. Прикладом субституції є наведений нижче анекдот:

Ein Zuhörer zum anderen: „Wie lange redet der Bundeskanzler schon?“

Antwort: „Eine halbe Stunde.“

Zuhörer: „Und worüber redet er eigentlich?“

Antwort: „Das sagt er nicht!“ (+> Der Bundeskanzler spricht unverständlich. +> Der Sprecher ist nicht ausgebildet genug, als dass er den Kanzler verstehen könnte) (3)

Замість того, щоб прямо сказати, що промова канцлера є йому не зрозумілою, мовець говорить, що той не каже, про що йдеться. Автор анекдоту хоче в такий спосіб донести до слухача/читача, що мовець не досить освічений, щоб розуміти канцлера. Це і є гумористичний пуант.

3.2. Серед парафразового опису вирізняють опис причини і опис наслідку. У наступному анекдоті мовець описує причину стану речей, а наслідок представлено в імплікації як гумористичний пуант:

„Hey Philipp, wie war denn der Urlaub?“

„Grässlich! Im Hotel hatte ich Zimmernummer hundert. Und vom Türschild ist die Eins abgefallen!“ (+> An der Tür stand Nummer 00. +> Alle dachten, dass es eine Toilette sei und wollten hinein) (3)

Опис наслідку мовцем, навпаки, означає, що в імплікації міститься причина, наприклад:

„Wie fängt eine Frau einen klugen Satz an?“ – „Mein Mann hat gesagt...!“ (+> Mein Mann ist klug) (2)

Причиною того, що жінка кожне своє розумне речення починає зі слів «Мій чоловік сказав...», є те, що її чоловік розумний, із чого випливає, що жінка є не дуже розумною.

4. У випадку **контекстуальних** імплікацій тригером є тільки контекст анекдоту. Слухач або читач анекдоту має реконструювати імплікацію із контексту, наприклад:

Ein Mann wird von Durst geplagt und will deshalb aus einem Bach trinken. Kommt ein Bauer vorbei und ruf: „Det darfst net trinke, is verseicht.“

„Oh“, meint der Politiker, „ick bin Politiker und komme aus Berlin. Leider habe ich nicht verstanden, was Sie zu mir gesagt haben.“

Meint der Bauer in bestem Hochdeutsch: „Trinken Sie schön langsam, das Wasser ist sehr kalt!“ (+> Der Bauer will dem Mann nicht sagen, dass das Wasser verseucht ist, weil er Politiker nicht mag) (3)

Селянин розмовляє діалектом, проте коли дізнається, що співрозмовник – політик, переходить на літературну мову, але каже не те, що спочатку (що вода в струмку отруєна), а радить пити повільніше, бо вона буцімто холодна. У такий спосіб автор анекдоту хоче передати слухачеві/читачеві, що селянин не поважає політиків і не проти їх отруїти.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження німецькомовного анекдоту з позицій теорії імплікатур дає змогу зробити такі висновки.

Одним із засобів створення комічного ефекту в анекдоті є імплікатури – імпліцитні смисли, які адресант навмисно закладає у своє висловлення під час комунікації. Імплікатура виступає в анекдоті як гумористичний пуант, який виражає протиріччя, що викликає гумористичний ефект. Залежно від типу тригера імплікатури німецькомовного анекдоту поділяють на лексико-семантичні (на ґрунті омонімії, буквализації значення або народної етимології), пресупозиційні, парафразові (опис причини/наслідку і субституція) та контекстуальні.

До перспектив вивчення проблеми належить дослідження з позицій теорії імплікатур німецькомовного українськомовного анекдоту в міжкультурному аспекті з метою встановлення національно-культурної специфіки цього гумористичного жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боров Ю. Б. О комическом / Ю. Б. Боров. – М. : Искусство, 1957. – 232 с.
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217–238.
3. Дземидок Б. О комическом / Богдан Дземидок ; [пер. с польск. С. Свяцкий; авт. послесл. А. Зись]. – М. : Прогресс, 1974. – 223 с.
4. Карасев Л. В. Парадокс о смехе / Л. В. Карасев // Вопросы философии. – М. : Наука, 1989. – № 5. – С. 47–65.
5. Карасик А. В. Лингвокультурные характеристики английского юмора : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Карасик. – Волгоград, 2001. – 22 с.
6. Кулинич М. А. Семантика, структура и прагматика англоязычного юмора : автореф. дисс. ... докт. культуролог. наук : спец. 24.00.04 «Прикладная культурология» / М. А. Кулинич. – Москва, 2000. – 37 с.
7. Курганов Е. Я. Анекдот как жанр / Е. Я. Курганов. – СПб. : Академический проект, 1997. – 123 с.
8. Лук А. Н. О чувстве юмора и остроумии / А. Н. Лук. – М. : Искусство, 1968. – 191 с.
9. Мартынюк А. П. Несоответствие норме как источник смехового эффекта в тексте англоязычного анекдота / А. П. Мартынюк // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 20. – С. 80–89.
10. Месропова О. М. Структурные, прагматические и содержательные аспекты текстотипов «анекдот» и «шутка» : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. М. Месропова. – СПб., 2006. – 18 с.
11. Норман Б. Ю. К анализу анекдота как жанра непрямої коммунікації / Б. Ю. Норман // Непрямая коммунікація. – Саратов : Колледж, 2003. – С. 283–290.
12. Панина М. А. Комическое и языковые средства его выражения : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.09 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / М. А. Панина. – Москва, 1996. – 20 с.
13. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике / Г. Г. Почепцов. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.
14. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США / В. О. Самохіна. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
15. Шатрова Т. И. Языковая игра в текстах комической направленности : процессы кодирования и декодирования : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. И. Шатрова. – Тула, 2006. – 21 с.
16. Bausinger H. Ironisch-witzige Elemente in der heutigen Alltagskommunikation / Hermann Bausinger // Jahrbuch für int. Germanistik. – 1987. – Vol. 19 (2). – S. 58–74.
17. Bezugla L. Dramendialoge und sprachpragmatische Analyse / Liliia Bezugla // Germanistik in der Ukraine. Wissenschaftliche Zeitschrift. – Jahrgang 12'2017. – S. 72–79.
18. Heringer H. J. Gricesche Maximen und interkulturelle Kommunikation / H. J. Heringer // Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht. – 1994. – Heft 25. – 2. Halbjahr. – S. 40–49.
19. Meibauer J. Pragmatik / Jörg Meibauer. – Tübingen : Stauffenburg, 2001. – 208 S.
20. Stedje A. Sprechabsicht und Lückenindikatoren: Zur Problematik der Kommunikationsstrategien / Astrid Stedje // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – Heft 10. – 1982. – S. 156–172.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) : 250 000 / [уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
22. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
23. Розенталь Д. Е. Словарь лингвистических терминов [Электронный ресурс] / Д. Е. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 514 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/s_1.php
24. Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache / Duden, Bd. 7 ; 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Aufl. – Mannheim et al. : Dudenverl., 2003. – 960 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Німецькі анекдоти в перекладі українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scienceforum.ru/2013/230/3713>
2. Ein Deutscher Vergleich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch?v=CKnVNyytrAM#t=262>
3. Witze. Witze. Witze! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.witzcharts.de>